

Reflection of Mutual Aid in the Folk Literature of South Khorasan

Tahere Mirzaei

Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Foreign Languages, Payam-e-Noor University, Tehran, Iran.

Mohammad Ali Talebi *

Assistant Professor, Department of Sociology, Faculty of Social Sciences, Payame Noor University, Tehran, Iran.

1. Introduction

Mutual aid is one of the most deeply rooted components of indigenous culture observed in many aspects of social life among the people of South Khorasan, and it has a broad reflection in the elements of folk literature such as proverbs, idioms, and songs of this land. Helping is divided into three categories: “other-directed aid”, “mutual aid” and “self-help/agency within the group”. In this article, cooperation and mutual aid in rural and nomadic communities of southern Khorasan and its manifestation in the folk literature of this region are examined, and the following questions are pursued:

- 1- What manifestations does mutual aid have in the folk culture of South Khorasan?
- 2- How is the culture of mutual aid reflected in the folk literature of South Khorasan?
- 3- What place do traditional mutual aid rituals/institutions hold in contemporary life?

2. Literature Review

Morteza Farhadi is one of the most prominent researchers in this field, and his publications include the book *The Culture of Mutual Aid in Iran* (2001) and the article “A Typology of Mutual Aid and Traditional Cooperatives in Iran”. Basatiyan and Salemi Gamsari (2011) conducted the research “The Primacy of the Field over Theory in Presenting the Theory of Mutual Aid in Iran”, and Hajimohammadyari (2015) wrote the article “The Manifestation of Work and Mutual Aid in Speech Traditions”, and Maradi and colleagues (2018) presented the research “A Comparative Study of the Relationship between Saffron Production, Co-operation and Mutual Aid in the Villages of South Khorasan” in this field.

* Corresponding Author: M.talebi@pnu.ac.ir

How to Cite: Mirzaei, T; Talebi, M. A. (2026). Reflection of Helping and Cooperation in the Popular Literature of South Khorasan, *Semiannual Journal of Indigenous Knowledge Iran*, 12(24), PP 167-209.

3. Methodology

In terms of its objective, the present research is qualitative and ethnographic, and was conducted using a descriptive-fieldwork approach. Its primary aim is to identify and document the various forms of traditional mutual aid among the rural communities of South Khorasan, and to understand the cultural meanings and functions of these cooperative practices from the perspective of the local people.

The data collection tools included semi-structured interviews, participant observation, photography, and the recording of field notes. In the interviews, an effort was made to elicit the personal perspectives and narratives of elderly individuals, village elders, and both men and women regarding traditional forms of mutual aid, local terminology, and their changes over time.

The collected data were examined through thematic analysis after being transcribed and organized. In this analysis, an attempt was made to classify and describe the various forms of mutual aid based on their area of activity.

4. Results

The findings document specific, named forms of mutual aid (e.g., Sarmardi, Khoda Qovvati) across domains of livestock care, agriculture, social affairs, and life-cycle rituals.

Type	Sample	Description
Assisting with livestock care and management	Sarmardi	Villagers helping to look after livestock without expecting anything in return, purely out of a sense of manliness
Assisting in agricultural operations	Khoda Qovvati	Assisting in saffron flower harvesting (because of the crop's sensitivity)
Assisting in gardening	Mive Rahgozar	Harvesting fruit from a tree branches that extend over a garden or home wall
Assisting with wedding celebrations	Shah Mowlayi	Providing charitable support to those in need at year-end to contribute to happiness and peace for the New Year
Assisting in mourning	Sar Khaki	Providing support to the bereaved to cover mourning expenses
Assisting in social affairs	Kase /hamsaye	Mutual aid between neighbors, such as delivering meals for infants, to foster warmth and friendship

5. Discussion

Co-operation in the livestock farming sector in South Khorasan takes the form of *Hamshiri*, which is a barter exchange (milk for milk) and *Sarmaradi*, which is the unconditional help and assistance given to a herdsman, signifying manliness and masculinity; *Gomari*, a form of co-operation for night-herding livestock; and *Gowbare Cherani*, which involves looking after disabled and sick animals. In

agricultural matters, mutual assistance exists in the forms of *buneh* during the (sowing), (tending) and (harvesting) stages, the most common and widespread of which is seen in *jozani* or *jorubi*, which is the dredging of irrigation channels. In the *kākāl-e gandom* (wheat spike) ritual When a farmer spots a *kakil* (a dense cluster of wheat) in his field, he first harvests the wheat around it. Then, with the recitation of prayers and the singing of *chawoshi* by the village elders, he reaps the *kakil*. At the end of the ceremony, a sheep is sacrificed at the site of the *kakol*, and its meat is distributed among the people. ‘Grain-threshing’ was a form of assistance for the destitute, and “threshing” was mutual help in separating the chaff from the grain. A portion of the harvest, known as ‘the *kharman* share’, was allocated to the needy, and *Khoda Qovvati* was help given to others in the harvesting of saffron and poppy. Social mutual aid, such as neighbourliness, has been manifested in the custom known as *Kashe-Hamsaye* (the neighbour's bowl), and in the *Bam-Andudi* ritual, which involved helping to plaster the roofs of houses. In festive ceremonies, mutual aid was practised through customs such as *Sarlahafi* and *Sar Khamiri*, as well as the *Shah-Molayi* ritual at the time of Nowruz. In mourning rituals, a form of mutual aid known as *Sarkhaki* existed.

6. Conclusion

Mutual aid and cooperation, in the traditional sense, sometimes take the form of a local ritual... and at other times, they are simply a group activity without a particular name. In the context of animal husbandry, the *Sarmardi* ritual is a demonstration of solidarity and communal living. With the mechanization of work and so on, many forms of mutual aid are no longer practiced, and the necessity of documenting them is emphasized.

Many other long-standing traditions of mutual aid in social relations (such as feasting and mourning), religious rituals, and informal financial systems (such as lending or borrowing) still hold an important place in South Khorasan and are considered a significant factor in social sustainability and resilience.

Acknowledgments

The authors would like to thank all the interviewees in the various villages of South Khorasan, as well as Mr Najibollah Rajabi, a retired teacher from Qaenat, and Mr Hossein Akbari, a cultural activist from Nehbandan, for their excellent cooperation.

Keywords: Popular Literature, Assistance, South Khorasan, Proverbs, Folk Songs.

دو فصلنامه علمی دانش‌های بومی ایران
دوره دوازدهم، شماره ۲۴، پاییز و زمستان ۱۴۰۴، ص ۱۶۷-۲۰۹
qjik.atu.ac.ir
DOI: doi.org/10.22054/qjik.2026.88478.1476

بازتاب یاریگری در ادبیات عامه خراسان جنوبی

استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و زبان‌های
خارج، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران.

طاهره میرزائی

استادیار گروه جامعه‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه پیام
نور، تهران، ایران.

محمدعلی طالبی *

چکیده

ادبیات عامه هر سرزمین، بستری مناسب برای بازتاب موضوعات اجتماعی و فرهنگی آن است که در قالب
مثل‌ها و کنایات و ترانه‌ها و... ارائه می‌شود. بخش زیادی از عناصر ادبیات عامه خراسان، به بازتاب موضوع
«یاریگری» و همسویی کوشش‌های چندنفره برای تحقق هدفی خاص، مربوط است که به دلیل شرایط
اقلیمی و جغرافیایی دشوار منطقه و فرهنگ یاری‌دوست، نقشی مهم در بقای زندگی اجتماعی روستاییان و
عشایر این خطه داشته است و به‌عنوان یکی از ریشه‌دارترین مؤلفه‌های فرهنگ بومی در بسیاری از
جنبه‌های زندگی اجتماعی، دیده می‌شود. پژوهش حاضر که با هدف بازشناسی فرهنگی دانش بومی در
منطقه جنوب خراسان، بر پایه ادبیات عامه و به روش توصیفی-تحلیلی انجام شده است در پی آن است که
با رویکردی مردم‌شناختی و با روش مردم‌نگاری ضمن توجه به تجربه زیسته مردم این دیار، زوایایی از
فرهنگ تعاون و یآوری را در میان مردم جنوب خراسان بررسی کند و بازتاب آن را در سنت گفتاری این
سرزمین، نشان دهد. برآیند تحقیق نشان می‌دهد که باوجود تغییر و تحولات زندگی اجتماعی، دگرگونی
در حوزه‌های دامداری و دام‌یاری، کشاورزی، صنایع‌دستی، باغداری، روابط اجتماعی، جریان داشته و
به‌صورت آیین‌های گوناگون همچون «سرمدی»، «خداقوتی»، «کاکل گندم» و... اجرا می‌شده و توجه به
آن در ضرب‌المثل‌ها، تعابیر کنایی، کارآواها و حتی لالایی‌ها... مشهود است.

واژه‌های کلیدی: ادبیات عامه، یاریگری، خراسان جنوبی، مثل‌ها، کارآواها.

مقدمه و بیان مسئله

یاریگری و همیاری با توجه به اجتماعی بودن زندگی انسان، یک ضرورت اجتناب‌ناپذیر به شمار می‌رود و در جامعه سنتی ما نیز در گذشته و حال، در موارد گوناگون و برای مقابله با دشواری‌های زندگی اجتماعی به چنین راه‌حل‌های نیازمند بوده و هنوز نیز نیازمند است. «فقر اقتصادی، فقدان امنیت، شرایط اقلیمی و جغرافیایی دشوار از سویی و فرهنگ یاری‌دوست و پراخت‌اسلامی و ایرانی از سوی دیگر در درازای زمان، به‌ویژه روستاییان و کوچ‌نشینان ما را هر چه بیشتر به هم وابسته کرده است. برخورد سازنده و هوشیارانه با این دشواری‌ها چه در زمینه تولید و چه در زمینه مبارزه با طبیعت و سایر عرصه‌های اجتماعی به آفرینش شکل‌های بسیار متنوع و سازگاری از یاریگری‌ها و تعاونی‌های سنتی در جامعه ایران انجامیده است» (فرهادی، ۱۳۸۷: ۱۴). تعاون یا همکاری و یاریگری، در فرهنگ و تاریخ ایران – همچون دیگر ملل کهن فرهنگ جهان – دارای ردپاهای تاریخی و ماقبل تاریخی است. اولین ردپای واضح، اما کشف نشده تعاون در فرهنگ ایرانی را، می‌توان در بازتاب‌های زبانی آن مشاهده کرد. همان‌طور که زبان‌شناسان گوشزد کرده‌اند، زبان تنها وسیله ارتباط ما با هم‌عصران خودمان نیست، بلکه ما را با گذشته‌های بسیار دور پیوند می‌دهد و با زندگی روزمره، اقتصاد و ارزش‌ها و عواطف نیاکانمان آشنا می‌سازد. در دهه‌های اخیر، در زبان فارسی واژه‌های ترکیبی تازه‌ای برای تعاون ساخته و به کار گرفته شده است، مانند «همیاری»، «خودیاری» و «دگریاری» که برای این واژه‌ها نیز، هم‌معنایی ناقص همچون اصطلاحات گذشته صدق می‌کند. گفتنی است که سه واژه اخیر در ادبیات کهن ما وجود نداشته، اما در گویش‌های محلی کلمات مترادف و واژگان هم‌ریشه با آن وجود دارد.

واژه «همکاری» علاوه بر معنای یاری و مدد رساندن به دیگری و تشریک‌مساعی به‌منظور ارضای نیاز مشترک (طالب، ۱۳۶۷: ۲). دارای مفهوم هم‌شغلی و هم‌پیشگی نیز هست و در گذشته به همین علت به معنای رقابت نیز به کاررفته است چراکه در هم‌پیشگی رقابت هم وجود داشته است؛ «دگریاری» نوعی همکاری است که در آن «یاری‌دهنده،

انتظار کمک متقابل و معوض ندارد و این کار اغلب با انگیزه غیراقتصادی، کسب منزلت اجتماعی، اجر اخروی و تشفی روانی انجام می‌شود (فرهادی، ۱۳۸۷: ۳۲۲).

یکی دیگر از انواع تعاون و همکاری، یاریگری و کمک، بدون چشمداشت اقتصادی بوده است که به صورت «خودیاری» و «همیاری» دیده می‌شود و بیت رایجی که به صائب تبریزی (شاعر قرن ۱۱) نسبت داده می‌شود مصداق آن است:

احسان هنری نیست به امید تلافی نیکی به کسی کن که به کار تو نیاید
(کشت کار، سامیار، ۴، ۱۳۹۷)

در این مقاله با نظر به فرهنگ بومی جنوب خراسان و ادبیات عامیانه این سرزمین، تعاون و یاریگری در جوامع روستایی و عشایری، بررسی شده است و در پی پاسخ به پرسش‌های زیر است:

- ۱- یاریگری در فرهنگ عامه خراسان جنوبی، چه جلوه‌هایی دارد؟
 - ۲- بازتاب فرهنگ یاریگری در ادبیات عامه خراسان جنوبی، چگونه است؟
 - ۳- آیین‌های سنتی یاریگری در زندگی امروز، چه جایگاهی دارند؟
- مصداق‌های ارائه‌شده در این مقاله، شامل تمام اشکال تعاون می‌شود که با واژه «یاریگری» بیان شده است.

مبانی نظری تحقیق

یاریگری که در تاریخ فرهنگ ایرانی، همواره مورد سفارش و تأکید بوده است و عمدتاً به معنای مشارکت افراد در یک فعالیت جمعی و در مسیر دستیابی به هدفی واحد بوده است، در پژوهش‌های مردم‌نگاری بومی، مفهومی گسترده‌تر و دقیق‌تری یافته است. بر این اساس، یاریگری به سه گونه «دگریاری»، «همیاری» و «خودیاری» تقسیم می‌شود که هر کدام، مفهوم ویژه خود را دارد؛ دگریاری، نوعی مشارکت افراد برای هدفی یکسان است که «انتظار کمک متقابل و معوض وجود ندارد و نوعی بخشش است» (فرهادی، ۱۳۸۷: ۲۰-۳۰). در گونه همیاری، کمک به امید تلافی متقابل است و نوعی مبادله

دوسویه، صورت می‌پذیرد و خودیاری، کمک به خود در فضا و امکانات گروهی است و «جریان و حرکت کنش یاری به صورت خط مستقیم نیست و منحنی بسته‌ای است که به شخص برمی‌گردد» (همان: ۲۴). هر سه نوع همیاری در ادبیات مردمی ایران، بازتاب داشته است و این حوزه از ادبیات، به عنوان یکی از شاخه‌های فولکلور (Folk Lore)، منبعی مهم برای پژوهش‌های مردم‌شناسی به شمار می‌رود. ادبیات عامه یا ادبیات شفاهی در اقوام و ملل متعدد، دارای ویژگی‌های مشترکی است که آن را از ادبیات تألیفی، متمایز می‌کند. جعفری قنواتی (۱۳۹۹) این ویژگی‌ها را «مجهول‌المؤلف بودن، انتقال به صورت شفاهی [و از نسلی به نسل دیگر] و تشابه موضوعی، زبان گفتاری و سرگرم‌کنندگی» بیان می‌کند. او انواع ادبی شفاهی را به دو دسته «داستانی» که عبارت از اسطوره، افسانه، لطیفه، حکایت و قصه است و «غیرداستانی» که شامل شعر، ادبیات نمایشی، ضرب‌المثل، چیستان، گورنوشته، ماشین نوشته، دیوانوشته، سوگندها، نفرین، دعا، دشنام و.. است. اگرچه در برخی متون مربوط به تعاون در ایران واژه‌های همیاری و خودیاری دگریاری را به کار برده‌اند ولی تعریف نظریه دقیقی از آنها ارائه نشده است و عملاً و به طور ضمنی مصادیق و مثال آنها را با یکدیگر خلط نموده است و در بسیاری از متون همه آنها را با یکدیگر مترادف دانسته‌اند. در پژوهش‌های فرهادی (۱۳۷۳) در قائن و روستاهای آن به همیاری "عوضی" به دگریاری همترازانه، "همکاری" و به "خودیاری" در کارهای کشاورزی و آبیاری "عمله سری" گویند. در این مقاله، مصادیق یاریگری در ادبیات شفاهی غیرداستانی به‌ویژه مَثَل‌ها و کنایات و شعر کار مورد بررسی قرار گرفته است و تلاش شده است برای هر کدام از انواع یاریگری، شواهد ادبیات عامه در خراسان جنوبی ذکر شود.

پیشینه پژوهش

در بسیاری از پژوهش‌های مردم‌شناختی به موضوع روحیه مشارکتی و جمعی در تجربه زیسته جامعه ایرانی، توجه شده است. مرتضی فرهادی یکی از شاخص‌ترین پژوهشگران

این حوزه به شمار می‌رود که به نظریه یاریگری در فرهنگ ایرانی معتقد است. او در کتاب فرهنگ یاریگری در ایران (۱۳۸۱: ۲۳۵)، اشتراک مساعی، خودیاری و تعاون اجتماعی را از مظاهر بارز هر روستای ایرانی می‌داند و [می‌نویسد] برداشت محصول زعفران در استان خراسان جنوبی که همراه با جشن‌هایی است، یکی از نمونه‌های بارز تعاون در روستاهای ایران است. وی با مطالعه بر روی سازمان‌های فرآیند تولیدی روستایی به زنجیره‌ای از همکاری‌های روستایی چون همکاری در بستن سد و بند، همکاری در حفز قنوات، لایروبی رودها و جوی‌ها، سازمان همکاری بنه، سازمان همکاری سنتی واره و سازمان همکاری سنتی مال، می‌پردازد. او در مقاله «نقد آرا در تعریف‌ها و گونه‌شناسی‌های مفهوم یاریگری» (۱۳۸۱) ضمن اشاره به تحولات انواع جوهری یاریگری در طول تاریخ، به ضرورت توجه به طبقه‌بندی‌های ثانویه و تدقیق کار، تأکید می‌ورزد. فرهادی همچنین در پژوهشی (۱۳۸۷) با عنوان «گونه‌شناسی یاریگری‌ها و تعاونی‌های سنتی در ایران» از سه نوع اصلی یاریگری سنتی (خودیاری، همیاری و دیگریاری) یاد می‌کند. که هر یک در شرایط خاص و برای پاسخ‌گویی به برخی نیازهای گروه حاصل شده است. او همچنین معتقد است ما اکنون شاهد ظهور و بازآفرینی تعاونی‌های سنتی در زمینه کشاورزی و همچنین زایش واره‌های جدید یعنی واره‌های پول صندوق قرض‌الحسنه هستیم.

بساطیان و سالمی قمصری (۱۳۹۱) نیز در پژوهش «تقدم میدان بر نظریه در ارائه نظریه یاریگری در ایران» روش‌شناسی کتاب *انسان‌شناسی یاریگری* را بیانگر سبک علمی و خاص نگارنده آن [مرتضی فرهادی] دانسته و تشریح مفاهیم ذهنی را با کمک مصادیق عینی که منجر به سهولت درک یافته‌های نظری برای مخاطب می‌شود از محاسن آن برشمرده است. همچنین حاجی‌محمدیاری (۱۳۹۵) در مقاله‌ای با عنوان «تجلی کار و یاریگری در سنت‌های گفتاری» جلوه‌های کار گروهی در سنت‌های گفتاری مردم ایران (در فضای کسب و کار) به‌منظور اشاعه فرهنگ اقتصادی و بهره‌گیری از نتایج و پیامدهای حاصل از آن در برنامه‌های رادیویی و تلویزیونی ارائه می‌دهد. مرادی و همکاران (۱۳۹۸)

هم در پژوهش «بررسی مقایسه‌ای رابطه تولید زعفران، تعاون و یاریگری در روستاهای خراسان جنوبی» به روش پیمایشی، نقش مهم تولید زعفران، در حفظ و استمرار تعاونی‌های سنتی در روستاهای خراسان را بیان کرده‌اند. اهمیت فراوان باورهای دینی و عوامل اقتصادی در انگیزه کمک مردمی در پژوهش عمرانی (۱۴۰۳) با عنوان «شناسایی عوامل مؤثر بر جمع‌آوری کمک‌های خرد مردمی» تأکید شده است و رحمانی (۱۴۰۴) در مقاله «مفهوم پتانسیل فرهنگی در نظریه فرهنگی مرتضی فرهادی (تأملی در مسئله ابداع مفاهیم نظری)» بیان می‌دارد که فرهادی از این مفهوم، برای آسیب‌شناسی وضعیت امروز و بحران‌های آن و مهم‌تر از آن برای سیاست‌گذاری و ارائه راهکارهایی برای آینده این فرهنگ و جامعه، بهره برده است و از این منظر، این مفهوم، نوعی ابزار نظری برای بازاندیشی انتقادی برای فهم گذشته، حال و آینده جامعه است.

با توجه به بررسی‌های انجام‌شده و ضمن ارج نهادن به پژوهش‌هایی که در این زمینه صورت گرفته است، موضوع بازتاب فرهنگ یاریگری ادبیات مردمی خراسان جنوبی، به‌عنوان یکی از ارکان فرهنگ‌عامه، واکاوی نشده است و این جستار، نخستین کوشش در این باره است.

روش پژوهش

پژوهش حاضر از نظر هدف، کیفی و مردم‌نگارانه است و با رویکرد توصیفی - میدانی انجام‌شده است. هدف اصلی آن، شناسایی و ثبت انواع یاریگری‌های سنتی در میان جوامع روستایی خراسان جنوبی و درک معنا و کارکردهای فرهنگی این شیوه‌های همیاری از دیدگاه مردم محلی است.

در این مطالعه، از روش مردم‌نگاری^۱ به‌عنوان روش اصلی تحقیق استفاده شده است. «مردم‌نگاری به‌عنوان یکی از روش‌های بنیادی در مردم‌شناسی، بر مشاهده مستقیم رفتارها

و گفتارهای مردم در محیط طبیعی زندگی‌شان و فهم پدیده‌ها از نگاه اعضای همان فرهنگ تأکید دارد» (اسپرادی، ۱۹۷۹؛ نیک‌گهر، ۱۳۸۷). بر این اساس، پژوهشگر با حضور در میدان پژوهش، ضمن مشاهده مشارکتی، گفت‌وگوهای عمیق و غیررسمی با اهالی، و یادداشت‌برداری از فعالیت‌ها و مراسم‌های مرتبط با یاریگری، داده‌های مورد نیاز را گردآوری کرده است.

ابزار گردآوری داده‌ها شامل مصاحبه نیمه ساختاریافته، مشاهده مشارکتی، عکاسی و ثبت یادداشت‌های میدانی بوده است. در مصاحبه‌ها، تلاش شده تا دیدگاه‌ها و روایت‌های شخصی افراد مسن، ریش‌سفیدان، زنان و مردان روستا در خصوص شیوه‌های سنتی یاریگری، اصطلاحات محلی و تغییرات آن‌ها در گذر زمان استخراج شود.

جامعه مورد مطالعه شامل چند روستای منتخب از شهرستان‌های بیرجند، قاینات، نهبندان و فردوس در خراسان جنوبی است که به دلیل حفظ برخی سنت‌های همیاری و مشارکت‌های مردمی انتخاب شده‌اند. نمونه‌ها به صورت هدفمند و بر اساس آگاهی و تجربه مشارکت‌کنندگان در فعالیت‌های یاریگرانه تعیین شده‌اند.

داده‌های گردآوری شده پس از بازنویسی و سازمان‌دهی، از طریق تحلیل مضمون^۱ بررسی شده‌اند. در این تحلیل، تلاش شده است تا انواع یاریگری‌ها بر اساس حوزه فعالیت طبقه‌بندی و توصیف شوند.

اعتبار داده‌ها از طریق مثلث‌سازی منابع^۲، مقایسه روایت‌ها، و بازبینی یافته‌ها توسط برخی از مطلعان محلی تضمین گردیده است. در نهایت، نتایج به صورت توصیف غنی از واقعیت‌های میدانی، با بهره‌گیری از واژگان و اصطلاحات بومی، ارائه شده است تا اصالت فرهنگی پدیده مورد مطالعه حفظ گردد.

1. Thematic Analysis
2. Data Triangulation

یافته‌ها

ادبیات عامه و فولکلور هر قومی برخاسته از سنت‌ها و زندگی اجتماعی شرایط اقلیمی، جغرافیایی، فرهنگی و قومی یک ملت است که به صورت ترانه، ضرب‌المثل، کارآوا و افسانه‌ها ظهور می‌کند بررسی هر کدام از این گونه‌ها، حقایقی روشن از زندگی جمعی و ارائه الگوهای ارزشمند رفتار اجتماعی را نشان می‌دهد. ادبیات عامه خراسان جنوبی نیز، شواهد زیادی از بازتاب فرهنگ یاریگری را در بردارد؛ در مثل عامیانه زیر به ضرورت یاریگری و تعاون در کارها برای دستیابی به نتیجه مطلوب، تأکید شده است:

«کار که دست مُکَنه، نَخو نَمُکَنه: kare ke dast mokona naxu namokone»

برگردان: کاری که دست می‌کند، ناخن (انگشت) نمی‌کند.

[توضیح: در برخی از مناطق خراسان جنوبی به انگشت، «ناخو/ ناخن» و به «ناخن»، «نازگ/ نزه» می‌گویند] (سرمد، ۱۳۹۵: ۶۱۷).

نمونه دیگر ضرب‌المثل زیر است که تشریک‌مسابی و برخورداری جمعی را ستایش می‌کند:

«قربون عمّله بسیار/ هم در خوردن و هم در کار:

Qorbun-e âmâleýe besyâr, ham dâr xordan-o ham dâr kâr

برگردان: قربان کارگر زیاد! هم برای کار کردن هم برای غذا خوردن» (مقداری و

همکاران، ۱۳۹۱: ۱۵۹).

و نمونه زیر که بسیار معروف است و بیانگر این که کارها به تنهایی و با یک نفر به نتیجه دلخواه نمی‌رسد:

«دست تنها صدا نَدَره/ یَگ دستِ صدا نَدَره:

daste tanha sedă nadara / yag daste sedă nadara»

برگردان: یک دست صدا ندارد، تنهایی نمی‌توان کاری از پیش برد» (کاهی، ۱۳۹۹: ۳۳۵).

البته مشارکت در کار گروهی نیز یک مهارت مهم است که اگر به آن توجه نشود

نتیجه آن کار جمعی را تحت تأثیر قرار می‌دهد این موضوع در ادبیات عامه خراسان مورد توجه قرار گرفته و ضرب‌المثل خراسانی (بیرجندی) زیر، بیانگر این است که اگر فردی، مهارت کار گروهی و جمعی نداشته باشد برای همه، مایه زحمت و دردسر است: «دستِ تو نیّه گری، خلقِ دَ بلا دری: daste to niye kārī Xalqa da balā dari»

برگردان: دست تو نیست کاری، خلق را در بلا داری

طعنه‌ای است به کسی که اهل کار کردن نیست. در نتیجه هم به تنهایی از عهده برخی کارها بر نمی‌آید هم اگر در گروه کار کند بیشتر مزاحم آنهاست تا مددکارشان» (سرمد، ۱۳۹۵: ۴۱۲).

یاریگری در فرهنگ عامه خراسان جنوبی، مصادیق زیادی دارد که در ادامه به بررسی حوزه‌های گوناگون بازتاب آن می‌پردازیم:

۱- بازتاب یاریگری در حوزه دام‌پروری

یاریگری در حوزه فعالیت‌های دام‌پروری در خراسان جنوبی به گونه‌های متفاوت دیده می‌شود؛ از ایجاد تعاونی‌های سنتی مدیریت شیر دام گرفته تا یاریگری و رسیدگی به حیوان از کارافتاده و نیز حفاظت از حیات وحش. «یکی از مهم‌ترین تعاونی‌های غیررسمی و سنتی غالباً زنانه با محور اصلی همیاری، تعاونی سنتی «واره» است که محور اصلی مبادله در آن، مبادله پایاپای (شیر با شیر) است ولی در حاشیه آن مبادلات اقتصادی، اجتماعی و روانی دیگر اتفاق می‌افتد» (شاه‌حسینی، ۱۳۹۹: ۳۸). در خراسان جنوبی، این یاریگری با نام «همشیری» انجام می‌شود:

۱-۲- همشیری:

فعالیت اقتصادی دامداران خرده‌پا در خراسان جنوبی به‌ویژه در سال‌های کم‌باران بدون همیاری و تعاون همدیگر امکان‌پذیر نبوده است. «شکل‌گیری واره به دلیل بهینه‌سازی از زمان و نیروی کار در شرایط کمبود محصول شیر بهره‌بردار انفرادی بوده

است تا هم از نیروی کار و زمان استفاده بهینه به عمل آید و هم شیر کم بهره بردار افرادی که به تنهایی قابل پنی‌سازی [و کره‌گیری] نبود، به [محصولات] ذخیره تولید دامدار تبدیل شود» (همان: ۵۹).

دامداران خراسان جنوبی، اولین روزی که شیر دام را دوشیدند در یکی از سیاه‌چادرها گرد هم می‌آیند و همه اعضای گروه شیر آن روز را در اختیار فردی که بیشترین دام را دارد قرار می‌دهند و او نخستین وام‌گیرنده شیر از همشیران گروه می‌شود. این مبادله به نوبت در روزهای بعد ادامه می‌یابد. برای این منظور از پیمان‌های مشخصی استفاده می‌کنند که مهم‌ترین آن‌ها ظرفی ملاقه مانند با دسته‌ای کوتاه به نام «اُو گردو» [ow gardoo] یا همان «آبگردان» است. اگر میزان شیر، کمتر از یک آبگردون باشد آن را با خطوطی که در پشت ظرف مشخص شده اندازه‌گیری می‌کنند (ن. ک تصویر شماره ۱) و برای این کار، واژه‌ها و اصطلاحاتی چون خط پُر، خط رو، پنج خطی و ... بر ساخته‌اند که هر کدام مقدار مشخصی از گنجایش آبگردون را نشان می‌دهد. ضرب المثل زیر بر ضرورت همکاری و شراکت و تشکیل رمه برای بهره‌مندی بیشتر اشاره دارد:

«از بُز حوری رَمّه نِمِشَه از دختر مَلّه:

«az boze huri ramma nemeša az doxtare malla»

برگردان: از بُز حوری، رَمّه تشکیل نمی‌شود و از یک دختر محله تشکیل نمی‌شود» (زنگویی، ۱۳۹۳: ۱۸).

همچنین به برخی از فعالیت‌های همشیری از جمله مَشک (تُلُم) زنی در مثل‌ها توجه شده است مانند نمونه زیر:

«ت مَشک نَزنی، از مَسکه خَوَر نیه: Ta māšk nazani. Āz māska xavare niya»

برگردان: تا مَشک نَزنی از «مَسکه» [کره حیوانی] خبری نیست» (محمودی، ۱۴۰۲: ۲۶۰).

عکس ۱- همشیری (یارگیری در جمع‌آوری شیر دام) گرمینج قاینات (آرشیو نگارندگان، ۱۴۰۳)

۱-۳- سرمردی

از دیگر آیین‌های همیاری در خراسان جنوبی، «سرمردی» است که کمک و یاری‌رساندن بلاعوض به دیگران است و نشان از مردی و مردانگی دارد. «اصطلاح «سرمردونه» (sar marduna) به معنای افتخاری کاری را انجام دادن است» (بهنام فر و همکاران، ۱۳۹۴: ۱۸۹). به همه کارهایی که بدون چشم‌داشت جبران، انجام می‌شود اطلاق می‌گردد. این آیین زمانی اجرا می‌شد که یک خانواده در تنگدستی، بیماری یا از دست دادن سرپرست قرار می‌گرفت. در این شرایط، مردم روستا با تشکیل جلسه در خانه ریش سفیدان و بزرگان ده جمع می‌شدند و برای کمک، برنامه‌ریزی می‌کردند. برخی گندم، جو یا علوفه برای دام‌های خانواده می‌آوردند. زنان روستا نیز در پخت نان، دوخت لباس یا مراقبت از کودکان مشارکت می‌کردند و همه کمک‌ها بدون منت، انجام می‌شود زیرا بر

این باورند که این شرایط ممکن است برای هرکسی پیش بیاید؛ ضمن این که اجر آخری این کار، برای اهالی ارزشمندتر از جبران آن است؛
«ای کارو رُخُ سرمردونه خَکِرِدِم: I kārōr xo sarmarduna xakerdem» (بهدانی، ۱۳۱۹، نوفرست).

برگردان: این کارها را که به صورت سرمردی خواهیم کرد.

«در منطقه زیرکوه، این رسم بیشتر در زمینه دامداری و برای کمک به کسی است که بنا به دلایلی، کار نگهداری از دام برای او دشوار شده است» (صادقی، ۱۳۵۸: زیرکوه).
آیین سرمردی در ایجاد دوستی و همبستگی میان افراد روستا بسیار مؤثر بوده است که جا دارد امروزه نیز به آن توجه شود و دستگیری از قشر ضعیف و ناتوان ادامه یابد. (ن.ک. عکس ۲).

عکس ۲: آیین سرمردی (همکاری در پشم‌چینی دام) زیرکوه. (آرشیو نگارندگان، ۱۴۰۳)

۱-۴. گُماری

از دیگر تعاونی‌های سنتی مورد بحث ما در خصوص دامداری، «گُماری» معروف است. این نوع تعاونی نیز در بسیاری از مناطق روستایی و عشایری ایران بخصوص در بین دامداران خرده‌پا که تعداد دام آن‌ها اندک است وجود دارد و منظور، چوپانی و شب‌چرانی گله به نوبت و بر اساس تعداد گوسفندان هر فرد در رمه است. ضرب‌المثل زیر به این نوع همیاری اشاره دارد:

«او از مننه، گُمارِ گو از مننه، زنکه ورملیده که برم به تُرشو:

Ow az mane gomār-e gow az man-e zaneka varmalida ke berem be
(torosow

برگردان: نوبت آبیاری با من است، نوبت چراندن گله گاو با من است حالا ز من هوس کرده که برویم تُرش آب^۱» (کاهی، ۱۳۹۸: ۱۰۹).

«مندری از گُمار گله بومَدی: mendari az gomār gala bumadae

برگردان: پنداری (انگار) از گُمارِ گله آمده است» (همان: ۵۹۱).

منظور این که اظهار خستگی بیش از حد می‌کند؛ معادل «انگار کوه می‌کنده است» زیرا کار چوپانی و به‌ویژه شب بیدار ماندن و گله را چراندن، سخت و طاقت‌فرسا است.

۱-۵- گویاره چرانی

در برخی از روستاهای قاینات، حیوانی را که از کار افتاده و برای این که از گشنگی نمیرد یا به محصول دیگران آسیبی نرساند به شخصی به نام «گویاره چرون» می‌دادند تا آنها را بیرون از ده به صحرا ببرند و بچرانند و طبق قرار قبلی به او گندم یا جو یا آرد یا پول می‌دادند و برای چرای هر حیوان، هزینه‌ای می‌پرداختند. (آزاد، ۱۳۳۶: بیهود) گویاره‌چرانی، معمولاً به افرادی که توان کار کردن هم‌پای دیگران نداشتند و یا پیر و

۱- چشمه آب معدنی نزدیک روستای کُرّه

بازتاب یاریگری در ادبیات عام خراسان...، میرزائی و طالبی | ۱۸۳

ناتوان شده بودند و اگذار می شد زیرا این کار برای بقای دام و نه استفاده اقتصادی انجام می شد و کاری سبک و راحت به شمار می رفت که بسیاری آن را دور از شأن خود می دانستند؛ ضرب المثل نهبندانی زیر مضمونی شبیه به این مورد دارد:

«آدم پیر که می شو او ر کهره چرو مکینه:

«adam pir ke mišu u ra kahra čru mekena

برگردان: آدم وقتی پیر می شود او را بزغاله چران می کنند. چون برای چوپانی گوسفندان بزرگ و زیاد توانایی ندارد» (اکبری، ۱۳۴۴: نهبندان).

یکی از جالب ترین مصادیق دام یاری در خراسان جنوبی، یاری رساندن به حیوانات، به منظور حفظ محیط زیست است؛

«در روزهای سرد زمستان که برف زیادی می بارید و حیوانات و پرندگان خارج از ده، در معرض گرسنگی قرار می گرفتند، کدخدای روستا دستور می داد چند نفر از اهالی کیسه های پر از گاورس و جو و ارزن و گندم و علوفه خشک را به بیرون از روستا ببرند و در گوشه و کنار کوه و دشت بپاشند و بگذارند تا پرنده و چرنده ای به خاطر سرمای زمستان از بی غذایی نمیرد و تلف نشود» (میرزائی، ۱۳۲۷: نیمبلوک).

۲- یاریگری در کشاورزی

سختی و دشواری کار کشاورزی در مراحل کاشت، داشت و برداشت باعث می شود تا کار به صورت دسته جمعی راحت تر انجام گیرد و روحیه تعاون و یاریگری، افزایش یابد. این رابطه همکاری در «بُنه» که نوعی تشریک مساعی سالانه در مراحل «کاشت» و «داشت» و «برداشت» است به خوبی قابل مشاهده است. «در بُنه ها، دهقانان اغلب دسته جمعی به کار اشتغال داشتند و با در نظر گرفتن عوامل، محصول را پس از دادن سهم ارباب، بین خود تقسیم می کردند. این همکاری دائمی در طول سال، روابط صمیمانه ای را به وجود می آورد» (هاشمی، ۱۳۹۲: ۱۱۶). در دوییتی زیر به همکاری بُنه، اشاره شده است:

«او یار مَنه که در سر ایوونه کاغذِ دَ دست و مَطَلِ کار بُنه
کاغذِ بررسی جواب کاغذِ نرسی از اشکِ چشُم دیده به دریا مونه»
(راشد محصل، ۱۴۰۰: ۳۱۱)

U yâr-e- mænæ ke dar sare ivuna / kâfæze da dast -o – matale kêre bona
« Kâfæz brasi javâbe kâfæz naresi / æz afke čašom dida be daryâ muna
برگردان: او یار من است که بر سر ایوان ایستاده و نامه در دست منتظر شروع بُنه
(کار دسته‌جمعی کشاورزی) است. نامه [عاشقانه] فرستاده شد اما پاسخ آن نیامد.
چشمانم از اشک [فراق] مانند دریا شده است.

به‌طورکلی، تقاضای کمک برای کار کشاورزی و ... امری رایج بوده هیچ‌کس از
این درخواست، ابایی نداشته است مثل زیر در بیان این‌که باید درخواست کمک از
دیگران، اعلام شود گفته می‌شود:

«اَشْتَرُ که خار می خوره، پوز خور دراز مُکَنه:

«eštor ke xâr maya puz xor derâz mokona

برگردان: شتر که خار می‌خواهد باید پوزش را دراز می‌کند» (کاهی، ۱۳۹۹: ۸۰).
اگر کسی در حالی که از دیگری درخواست کمک نکرده از او گِلِه کند که چرا به
کمکم نیامدی، در پاسخ شِکوه او از این ضرب‌المثل استفاده می‌کنند.

۲-۱- لایروبی

عادی‌ترین و گسترده‌ترین یاریگری در زمینه آبیاری، در حوزه لایروبی جوی‌ها یا
جوی‌روبی و نهرهای رودخانه‌ها و قنوت (نک: جنیدی، ۱۳۷۸: ۱۱۳) مشاهده می‌شود
که باید به آن لایروبی استخرهای آب را افزود. «لایروبی جوی‌ها آب برای آبیاری
بیشتر در اکثر نقاط ایران با مشارکت و همکاری مردم انجام می‌شود؛ در منطقه قاینات

خراسان جنوبی این کار گروهی با عنوان «جوزنی» یا «جوروبی» انجام می‌شده است که پس از بستن [قفل] جوی در مدت ۵ روز عملیات جوروبی صورت می‌گرفته است. به میزان مشارکت افراد از آب قنات سهم هر فرد برای لایروبی، مشخص می‌شده؛ مثلاً از هر شبانه‌روز ۲ نفر برای لایروبی ۵ شاه جو انتخاب می‌شدند در مدت ۵ روز و ۵ شاه جو اصلی لایروبی می‌شد در هر ۷ سال یک بار لایروبی قنات از مظهر تا مادر توسط چاخو انجام می‌گرفت» (رجبی، ۱۳۸۴: ۱۲۵). یاریگری اهالی روستا در زدودن گل و لای کفِ جو و نهرهای آب، نمونه یک کار گروهی با بهره‌مندی برای همه افراد است و در نتیجه آن محصول کشاورزی و باغی همه افراد، بارور می‌شود. (ن.ک عکس ۳).

عکس ۳- لایروبی یا جوی‌زنی، روستای گرمینج (قاینات) مهرماه ۱۴۰۳ (رجبی، ۱۴۰۴: ۴۸).

۲-۲- بذرپاشی

در فرهنگ‌عامه خراسان، کار بی‌مزدِ مادی برای دیگران، هنوز هم به شکل‌های گوناگون به چشم می‌خورد. کشاورزان خراسان جنوبی، به هنگام بذرپاشی (پیش از بذرپاشی مکانیزه)، آخرین مشت بذر را برای خود و خانواده خود می‌کاشته‌اند. آن‌ها غالباً در وقت بذرپاشی شعارهایی نظیر این داشته‌اند:

«مشتِ اول برای پرنده، دوم برای چرنده، سوم برای باشنده، چهارم برای خود و خانواده». گاهی دیده‌شده است که برای گندم دزدان و جو دزدان — از سر ناچاری — ده همسایه نیز مشتِ بذر پاشیده‌اند» (میرزائی، ۱۳۲۷: نیمبلوک).

۲-۳- برداشت محصول (درو)

یکی از سخت‌ترین مراحل کشت گندم و محصولات دیگر، مرحله برداشت محصول است و بیشترین تعاون و همکاری در این مرحله دیده می‌شود. در کارآوای زیر ضامن اشاره به ابزار کشاورزی «منگال» (: داس) از نبودِ کسی که برای درو یاری برساند سخن رفته است:

«درو اومد که منگالِ ندارمِ درِ گوشه کمر یاری ندارم
درو گوشه کمر تا کی نشینم مو کی جز عاشقی کار ندارم»
(ناصح، ۱۳۷۷: ۱۲۴)

«derx umad ke mangâle nêdârom / dæri gufey kæmæx yâri nêdârom

Dari gufey kæmæx tâ key nefinom / mo ke ʒoz âʒeqi kâre nêdârom»

برگردان: هنگام درو آمد و من داس ندارم / در این گوشه کمر [مجازاً دنیا] یآوری

ندارم. در این گوشه کمر تا کی [به انتظار یار] نشینم / من که جز عشق‌ورزی، کاری ندارم.

البته در سال‌های قحطی و هنگام خشکسالی، همکاری در کار درو با حق‌الزحمه و یا برای تأمین وعده‌ای غذا انجام می‌شده است؛ مثل زیر بیانگر این موضوع است و در مواردی به کار می‌رود که در انجام کاری، تردید دارد و با این مثل به او قوت قلب می‌دهند که اگر موفق نشدی چیزی هم از دست نمی‌دهی:

«آگه مَر هه دِرَو نَکُنن مَنگال مَر وَ نَخَسْتونَدن:

æga mar ha derow nakonan mangāl mar va naxastondan

برگردان: اگر مرا به درو کردن نگمارند منگال مرا که از من نمی‌گیرند» (کاهی،

۱۳۹۹: ۹۹).

۲-۴- آیین «کاکل گندم»

«کاکل» به بخشی از زمین کشاورزی گندم اشاره دارد که بوته‌های آن بلندتر، مقاوم‌تر و دانه‌هایش درشت‌تر از سایر بخش‌هاست. این پدیده به صورت طبیعی و در برخی زمین‌های خاص رخ می‌دهد و مردم محلی آن را نشانه خیر و برکت الهی می‌دانند. اعتقاد بر این است که وقوع کاکل به عوامل طبیعی مانند باد یا آب وابسته نیست، بلکه به نیت پاک کشاورز و لطف خداوند مرتبط است.

این آیین معمولاً در مرداد و شهریور، هم‌زمان با برداشت گندم، برگزار می‌شود. هنگامی که کشاورز متوجه وجود کاکل در زمینش می‌شود، ابتدا گندم‌های اطراف آن را درو می‌کند و سپس با قرائت صلوات و خواندن چاووشی توسط بزرگان روستا، بخش کاکل را درو می‌کند در پایان مراسم، گوسفندی را در محل کاکل، ذبح می‌کنند و گوشت آن را میان مردم تقسیم می‌کنند.

نکته جالب‌توجه، احترام به حیوانات در این آیین است؛ به طوری که کشاورزان پیش از درو کردن کاکل، باید مطمئن شوند که پرندگان یا مارهای ساکن در آنجا لانه‌شان را ترک کرده‌اند.

در خضری دشت بیاض از توابع شهرستان قاین در خراسان جنوبی، «برای شروع درو و چیدن گندم‌ها، روز و ساعت خوشی را تعیین می‌کرده‌اند و در آخرین روز که مقداری از گندم در یک قطعه زمین باقی‌مانده، یک نفر ابیاتی را با صدای خوش و به‌صورت نوحه می‌خواند و بقیه در حین درو گندم، در پایان هر بیت، صلوات می‌فرستند؛ نوحه‌خوانان، اشعار را به نحوی می‌خواند که با تمام شدن درو گندم، خواندن او نیز به پایان برسد. به مناسبت پایان درو، هر خانواده به‌تناسب وسع مالی خویش به تعدادی از نیازمندان و همسایگان طعام می‌دهد، این طعام به جشن پایان درو گندم یا صلوات نامه معروف است که به‌منظور شکرگزاری به درگاه خداوند، طلب خیروبرکت و رفع خستگی کارگران ترتیب داده می‌شود. ایرانیان به میمنت برداشت محصول گندم، قدرشناس خداوندند و در همین احوال به نیازمندان کمک می‌کنند و سفره می‌گسترانند» (عربی و صمدی، ۱۴۰۰: ۱۲۷).

این آیین، همانند بسیاری از کارهای دسته‌جمعی دیگر با خواندن شعر و ترانه یا همان «کارآوا» همراه بوده است؛ کارآواها به‌عنوان بخشی از فرهنگ‌عامه هر ملتی، نشان‌گر تاریخ آن ملت است. نحوه کار نحوه زیست و سرگرمی‌های آن‌ها در این‌گونه آواها نشان داده می‌شود و با تحلیل آن می‌توان به شیوه‌های تفکر و باورهای آنها پی برد. در جهان، آواهای کار عمدتاً به‌واسطه ترانه‌های برده‌های سیاه‌پوست آمریکا و آفریقا شناخته می‌شود. فرهادی (۱۳۷۳) در کتاب فرهنگ یاریگری در ایران، به فرهنگ آوازخوانی دسته‌جمعی مردم قائنات خراسان جنوبی هنگام جمع‌آوری زعفران اشاره کرده است؛ البته شعرخوانی در بیشتر کارهای دسته‌جمعی، اجرا می‌شده است؛ در کارآوای زیر که به هنگام برداشت گندم خوانده می‌شده است به‌صورت غیرمستقیم، تقاضای جبران کمک از کارفرما نیز مطرح می‌شود:

«ای سر و سالارِ سرکارون خدا قوت دهد

ای عرق از چهره افشانون خدا قوت دهد

ای سالاری کهم مبینم ای مردای بزرگر

او قد ندهد که پشه‌ای بار شه چه رسه به خر»

«ey sær-o- sâlâre sarkârûn xodâ qovvæt dæhæd / ey araq az çehra affnun xodâ qovvæt dæhæd. I sâlâre ke ma mebinom ey mardaye bæzgær / u qad nædæhæd ke pafey bâr jæ çe ræsæ be xær» .

برگردان: ای سالار و سرکار (سردسته کشاورزان) خدا قوت دهد/ ای دروگران که عرق از چهره شما جاری شده خدا قوت دهد. این سالاری که من می‌بینم آن قدر به ما [گندم] به ما نخواهد داد که بتوان پشه‌ای را بار کرد چه رسد به [بار] الاغ.

همچنین امانت دادن چهارپا و ابزار کشاورزی سنتی مانند خیش، یوغ، بیل، چرخ خرمن‌کوب و ... نیز نوعی همیاری به شما می‌رود و روحیه همکاری و تعاون را بین روستاییان، گسترش می‌دهد. برخی از این ابزار به ادبیات بومی از جمله مثل‌ها راه یافته است و نمونه زیر قابل ذکر است:

«Bil xo ra metunade az gel bekašæde: بیل خو رَ متونَد از گِل بکشد»

برگردان: بیلش را می‌تواند از گِل بکشد. توانایی انجام کار و اداره امور زندگی خویش را دارد» (کاهی، ۱۳۹۹: ۱۷۷).

۲-۵- خوشه چینی:

یکی از جلوه‌های یاریگری در هنگام درو، «خوشه چینی» است؛ خوشه چینی نوعی یاری‌رساندن به افراد تهیدست بوده که صاحب زمین به آنها اجازه می‌داده است خوشه‌هایی که به هنگام درو بر زمین می‌افتد برای خودشان، جمع کنند در دوبیتی زیر به این موضوع، به خوبی، اشاره شده است:

«چه سازم که چشم دیدی نداره جز از درگاہت امیدی نداره

مثال خوشه چینی در دروزار که از خُو خرمن و خیدی نداره»

(راشد محصل، ۱۴۰۰: ۳۱۵)

«če sâzom ke čafom didi nædâra / joz az dargâhet omidi nædâra. mesâle xufe
činom dar deruzâr / kea z xo xarman-o – xidi nædâra»

برگردان: چه سازم که چشمم دید ندارد/ به جز از درگاه تو امیدی ندارد. همانند
خوشه‌چینی هستم که در گندمزار است و از خودش خرمن و مزرعه‌ای ندارد.

همچنین دوبیتی عاشقانه زیر به خوشه‌چین اشاره دارد که پشت سر فرد دروگر
حرکت می‌کند تا خوشه‌هایی که از دست دروگر می‌ریزد نصیب او بشود:
«درو کن که دروزارت بینم به پشت سر تو خوشه بچینم
به پشت سر تو خوشه نداره تو زلفار سایه کو که من نشینم»
(کاووسی، ۱۳۳۳: گریمنج)

«deru ko ke deruzâre to binom / be pošte sare to xufæ bečinom. be pošte sare
to xufæ nædâræ / to zolfâr sâyæ ko ke man nefinom.»

برگردان: درو کن که من دروزارت را تماشا کنم و پشت سر تو خوشه‌ها را
بچینم. پشت سر تو خوشه ندار [در کار دروکردن، بسیار مهراث داری که خوشه‌ای از
دستت نمی‌افتد] زلف خود را سایه‌بان من کن که در سایه آن بنشینم.

اگر به هنگام درو، باد بوزد خوشه‌های بیشتری از دست دروگر به زمین می‌افتد و
این موضوع به نفع خوشه‌چین است؛ ضرب‌المثل زیر به این موضوع اشاره کرده است:

«Bâd šæ, var xufæči morâd šæ: «باد شه ور خوشه‌چی مراد شه»

برگردان: باد شد برای خوشه‌چین مراد شد

کاربرد: پیدا شدن فرصتی مناسب برای کسب درآمد یا سود بیشتر (کفاش، ۱۳۳۲:

طارق)

۲-۶- خرمین کوبی:

فرهنگ و آیین‌های خرمین کوبی از آیین‌های بسیار دلپسند روستایی آیین‌های دروگری و خرمین کوبی معرفی می‌کند و علت آن را چند مورد می‌داند یکی آن‌که ثمره کار و تلاش سالانه به دست می‌آید و دیگر این‌که در این همیاری‌های و دورهمی‌های گفتگو و مقدمات ازدواج و ... شکل می‌گیرد و از دل این کار گروهی آشنایی و ارتباط بیشتری فراهم می‌شود. در این میان شعرهایی هم خوانده می‌شده است مثلاً شعر زیر که بیانگر نقش باد در چک زدن و جدا کردن کاه از گندم است:

«سر کوه بلند الماس الماس مُراڈم را بده حضرت عباس
بده گر می توونی تو مراڈم که خَرَمَه کُفته و مَطَلِ باڈم»
(ناصح، ۱۳۷۷: ۱۸)

«sare kuhe boland almâse almâs / morâdom râ bede hæzræte æbbâs. bede gar mitævoni to morâdom / ke xæma kofta vo matale bâdom.»

برگردان: سر کوه بلند الماس الماس / ای حضرت ابوالفضل العباس مرا به خواسته‌ام برسان.
اگر می‌توانی خواسته‌ام را بده که خرمین را کوفته‌ام و منتظر باد هستم تا بوزد و بتوانم کاه را از گندم جدا کنم.

۲-۷- ته خرمینی

در زمان برداشت محصول گندم یا جو و پاک کردن خرمین، اگر کسی به سر خرمین می‌رسید به او به‌اندازه سه مشت یا یک مَن و یا سه مَن و .. به‌عنوان «ته‌خرمینی» می‌دادند تا رهگذر هم، سهمی از محصول گندم این زمین که هدیه خداوند است، داشته باشد. گاهی هم قبل از خرمین، در هنگام درو و برداشت محصول، برخی فقرا به سر زمین اهالی می‌رفتند و به‌اندازه یک بغل گندم از هر کشاورز می‌گرفتند و با آن برای خود نیمچه خرمینی درست می‌کردند تا برای مایحتاج خود نیازمند نباشد.

در برخی نقاط اصطلاح «سرخرمنی» (sar xarmaeni) به کار می‌رود «گدایان و بینوایان در هنگام توزین خرمن و برداشت محصول در پایان از محصول مقدار اندکی سهم می‌گیرند که آن را سرخرمنی می‌گویند» (راشد محصل، ۱۴۰۰: ۵۶۹).
ضرب‌المثل زیر برای بیان روابط دوستی و قهر و آشتی‌های کوتاه از واژه‌های زمین و خرمن استفاده کرده است:

«دعوا سر زمی آشتی سر خرم: da-vā Sær zæmi, āŠti sær xærma»

برگردان: دعوا سر زمین آشتی سر خرمن.

اندرزی است برای کوتاه کردن هر چه بیشتر فاصله درگیری تا آشتی
برای بردن محصول درو شده از زمین تا خرمن زمانی اندک موردنیاز است
(محمدزاده آیسک، ۱۳۶۳: فردوس).

۲-۸- سرراهی

به هنگام برداشت محصولات جالیزی اگر کسی به سر زمین می‌رسید به او خربزه‌ای می‌دادند و یا وقتی که محصولات را بار الاغ می‌کردند اگر بچه‌ای به جلوی آنها می‌رسید به او یک خربزه یا هندوانه شیرین می‌دادند که آن را به «سرراهی» می‌شناختند.

«یکی از کارهای معمول بچه‌ها نشستن بر سر راه عبور الاغ‌هایی بود که خربزه و هندوانه را حمل می‌کردند و با صدای بلند و دسته‌جمعی می‌خواندند: عمو! عمو! به ما سر راهی بده» (کاوسی، ۱۳۳۳: گریمنج).

۲-۹- آیین خداقوتی

زعفران یکی از محصولات مهم خراسان است که با زحمت و تلاش فراوان، به دست می‌آید؛ «پیاز زعفران را از اوایل بهار تا اواخر تابستان در زمین می‌نشانند و آن را

بازتاب یاریگری در ادبیات عام خراسان...، میرزائی و طالبی | ۱۹۳

در برج عقرب (آبان) می‌چینند و به اصطلاح "وَر می‌زنند" (رضایی، ۱۳۸۱: ۲۹۲) کارآوای زیر، توصیف سختی کاشت و داشت محصول زعفران است:

«بس روزگار سختی بر زعفران گذشته تا از پیاز جانش گُل سر زده، نشسته

تا از پیاز جانش، گُل سر زده نشسته دهقان برای وصلش خار و خسی شکسته»

(صدای خراسان جنوبی، ۱۳۸۹)

«bæs ruzegâre saxti bæz zaferân gozæ zaferân te / tâ az piyâze jânaç gol sar zade nefæsta. tâ az piyâze jânaç gol sar zade nefæsta / dehqân barâye vaslaç xâr o xæsi fekæsta.»

برگردان: روزگار بسیار سختی بر زعفران گذشته است تا از پیاز به گل برسد و دهقان برای رسیدن آن خار و خسی زیادی شکسته است. [سختی زیادی کشیده است].

گل زعفران باید پیش از طلوع خورشید، چیده شود تا شادابی و تازگی آن حفظ شود و به اصطلاح "داغ‌خورده" نشود. کار آوای زیر به هنگام برداشت زعفران که همان سپیده‌دم است، اشاره دارد:

«وقت سحر دمیده دستم به گُل رسیده نجوای زعفران را، گوش دلم شنیده

در صبح سرد پاییز، هر جام ارغوان را پی‌درپی از مزارع، هر گل‌زنی بچیده «

(همان)

«vaqte sæhær damide dastom be gol reside / najvâye zaferân râ guçe delam fenide. dar sohe sarde pâyiz har jâme arqavân râ / pæy dar pæy az mazâre har golzani beçide.»

برگردان: هنگام سحر، دستم به گل رسید و نجوای زعفران را با گوش دلم شنیدم. در صبح سردی پاییزی، هر گل‌زن، گل‌های زعفران که همانند جام‌های ارغوانی رنگ بود چیده است.

به سبب همین دشواری کار برداشت زعفران، رسم خداقوتی در برخی روستاهای قاینات، رواج داشته است و «منظور کمک دسته‌جمعی اهالی به کسی است که

محصولش روی زمین مانده و این همیاری و کمک باعث می‌شود که برداشت گل زعفران، سریع‌تر انجام شود» (صادقی، ۱۳۵۸: زیرکوه). (ن.ک عکس ۴)

عکس ۴- همکاری در برداشت گل زعفران (خداقوتی)، زیرکوه، آذرماه ۱۴۰۳
(آرشیو نگارندگان، ۱۴۰۳)

یاریگری در امور باغداری

مهم‌ترین محصول باغی خراسان جنوبی، زرشک است که داشت و برداشت آن با سختی فراوانی، همراه است.

در فصل پاییز که هنگام برداشت زرشک است به سبب سختی کار و حساس بودن محصول زرشک، برای خشک کردن، نیاز فراوانی به کمک و یاری دیگران احساس می‌شود زیرا محصول زرشک اگر باران ببارد و مرطوب شود خیلی زود

خراب می‌شود و می‌پوسد بنابراین یاریگری و تعاون در این زمان، بسیار کارگشا و ضروری است. کار آوای زیر، ضرورت این همکاری را بیان می‌کند:

«مَرا در خرمن پاییز مگذار کنارم خارهای تیز مگذار

اگر باران ببارد بر نخیزم مرا بر خار غم آویز مگذار»

(فاروقی هندوالان و حسینی به نقل از صدای خراسان جنوبی، ۱۳۸۹)

«mærā dær xærmāne pâyiz mægzâr / kenârom xârhâye tiz magzâr. ægær bârân bebâra bærnæxizom / mærā bær xâre ʕam âviz mægzâr.»

برگردان: مرا در فصل پاییز برداشت کن. و از روی شاخه‌ای که با خارهای تیز پوشیده شده است جدا کن. اگر باران بیاید از بین می‌روم پس مرا در شاخه‌های پر از خار، رها نکن.

در بسیاری از روستاهای خراسان جنوبی در فصل میوه‌چینی، سهمی از آن را برای توزیع در میان همسایه‌ها و ... در نظر می‌گیرند حتی اگر باغی هم نباشد و در حیاط خانه‌ای درختی پر بار و میوه‌اش بسیار باشد از آن میوه افراد محله و همسایه‌ها بهره‌مند می‌شوند. ضرب‌المثل زیر در کنار این آیین‌های ارزشمند بیانگر این است که اگر شاخه درختی از خانه یا باغ به بیرون رشد کند، میوه‌اش سهم رهگذران است:

«شاخ که از باغ بگذرد میوی او از رهگذره:

x-e ke az bāq gozara, mivey u az rāgozarašā

برگردان: شاخی که از باغ سر درآورد میوه‌اش از رهگذر است» (محمودی، ۱۴۰۲:

۲۴۳).

یاوری در آیین‌های سور

همه مردم ایران و به‌تبع آن اهالی خراسان جنوبی در مناسبت‌های ملی یا دینی مانند عید نوروز یا عید قربان و یا عید فطر و یا ... برای برخی افراد که درآمد بالا و

مستمری نداشتند با توزیع برنج یا گندم و یا نان، یاری می‌رسانده‌اند. برخی از آیین‌های برجسته در زمان سور و شادی، به شرح زیر است:

۳-۴-۱. رسم شاه مولایی

در خراسان جنوبی از آدابی است که در چند روز مانده به بهار و تحویل سال نو انجام می‌شود «در این رسم افراد ریش‌سفید با مراجعه به افراد ثروتمند شروع به جمع‌آوری لباس و پول برای افراد نیازمند کرده تا نیاز آنها را تا حدودی برطرف کنند در گذشته مردم بیرجند معتقد بودند که در شب عید حتماً باید همگی پلو مصرف نمایند» (زنگویی، ۱۳۳۸: بیرجند).

یکی دیگر از آیین همیاری در هنگام ماه رمضان اجرا می‌شود و ابیات زیر بیانگر این موضوع است:

«رمضو یارب یا رب رمضو رمضو اومد خوش اومد رمضو

رمضو اومد مهمونش کنی بز و بزغاله قریونش کنی

(رجبی، ۱۳۸۵: ۱۹۷)

«ræmæzu yâ rab yâ rab ræmæzu / ræmæzu umæd xoç umæd ræmæzu.
ræmæzu umæd mehmuneç koni / boz o bozqâla qorbuneç koni.»

برگردان: ماه رمضان آمد. یا رب. خوش آمد. ماه رمضان آمد [هوشیار باش] که از فرصت ماه رمضان برای مهمانی دادن و قربانی کردن، بهره ببری.

۳-۴-۲. سرلحافی

در برخی از روستاهای قاینات برای عروسی که در حال آماده کردن جهیزیه خویش است همیاری و کمک اهالی به گونه‌های مختلف صورت می‌گیرد؛ «ازجمله زمانی که در حال آماده کردن تشک و رخت خواب است هر کس بنا به وسعی که دارد مبلغی را به‌عنوان «سرلحافی» در اختیار خانواده عروس می‌گذارد تا

برای تهیه لوازم زندگی دختر، از آن استفاده کنند» (کاوسی، ۱۳۳۳: گریمنج).

۳-۴-۳. سرتنوری

شبیه به آنچه در رسم «سرلحافی» انجام می‌شد «در دو سه روز مانده به برگزاری «هنگه» یا مراسم عروسی که نان موردنیاز مهمان‌ها پخته می‌شود زنان روستا پولی را برای کمک به هزینه‌های مربوط به مراسم عروسی به مادر عروس، می‌دهند که به آن «سرتنوری» می‌گویند (آزاد، ۱۳۳۶: بیهود).

در کنار کمک‌های مادی به مراسم عروسی، ضرورت شرکت در مراسم و احترام به همدیگر در قالب مَثَل، بیان شده است:

«سزا خبر کرده رفتنه: sezā xabar kerde raftane» (همان)

سزای خبر کردن، رفتن است. شایسته است اگر انسان به مراسمی دعوت می‌شود پاسخ بدهد و در آن مراسم، حضور یابد. همچنین ضرب‌المثل‌هایی که سفارش به فراموش کردن ناراحتی‌ها و کینه‌ها می‌کند، قابل توجه است:

«وخت که هنگه دری، قر ره زیر تغار نی / هه پی دیوال نی:

vaxte ke hengæye dari qare ra ha zir taqār næy / ha pæy diväl næy»

برگردان: وقتی مجلس یا جشنی در پیش داری قهر را زیر تغار بگذارید یا قهر را پشت دیوار بگذارید» (کاهی، ۱۳۹۹: ۶۹۲).

همچنین برای تشویق به ازدواج، به آنها قول قرض الحسنه می‌دهند که:

«قرض کو زن کو، قرض مره ز مُمونه:

qarz ko zāne ko qarz mera zā momuna»

برگردان: قرض کن زنی اختیار کن (ازدواج کن) قرض ادا می‌شود ولی زن می‌ماند (بهدانی، ۱۳۳۹: نوفرست).

یاوری در آیین‌های سوگ

یکی از سخت‌ترین لحظات زندگی هرکسی، زمان از دست دادن عزیزان اوست و کسب آرامش و شکیبایی مهم‌ترین نیاز فرد است. از مهم‌ترین جلوه‌های یاریگری و همیاری مردم، در اقصی نقاط کشور، همین زمان است فرهنگ بومی خراسان جنوبی، مصادیق فراوانی از همکاری و دگریاری افراد در آیین‌های سوگ دارد و برخی از آنها در ادبیات عامه بازتاب داشته است از جمله اصطلاح عامیانه «دست د گردنو کرده: دست در گردن همدیگر کردن» در همین زمینه به کار می‌رود و بیانگر همنوا شدن با صاحب‌عزا و اظهار همدلی و همدردی کردن با اوست. حضور در منزل شخص سوگوار برای تسلی دادن در مثل‌های زیر منعکس شده است:

«در خونه پُرسه دریت چل روز وا هه: dar xune porsa deri čel ruz vā ha

برای ابراز همدردی و کمک باید به صاحب پُرسه (عزادار) سر زد و تا چهل روز این کار مورد تأکید است.

ذکر این نکته که سوگ و عزا برای همه افراد پیش می‌آید و همیاری دیگران به نوعی عوض دارد در مثل زیر قابل توجه است:

«پُرسه به عوض عروسی به هوس: porse be avaz arusi be havas

در مراسم پُرسه به عوض و در مراسم عروسی به هوس و با میل و رغبت شرکت می‌کنند.

اما حضور در خانه صاحب‌عزا نباید خیلی طولانی باشد در ضرب‌المثل زیر به این نکته ظریف این گونه اشاره شده است:

«خونه پُرسه‌دِری، دِ دَر داره: xune porsa dāri de dar dāra

برگردان: خانه پرسه‌داری دو در دارد؛ از یک در باید وارد شد و از در دیگر خارج شد. (زیاد توقف نکرد).

توجه دادن به این‌که پرسه رفتن باید کوتاه و مختصر باشد تا باعث رنجش خاطر صاحب‌عزا نشود» (محمودی، ۱۴۰۲: ۳۹۸).

این مثل در بیرجند با کمی تفاوت این‌گونه رواج دارد:

«خونه پرسه‌ای دو در دره یک مره یک ورمگرده:

xune porse-ei do dar dara yāke mera yāke varmegarda»

برگردان: خانه پرسه‌ای دو در دارد یکی می‌رود یکی برمی‌گردد.

کنایه از این‌که پس از گفتن و قرائت فاتحه باید مجلس عزاداری را ترک کرد زیرا از یک‌طرف جا برای سایر کسانی که قرار است در این مجلس شرکت کنند باز شود و از طرف دیگر صاحب‌عزا حوصله کافی ندارد و باید او را به حال خود گذاشت. (زارعی، ۱۳۸۴: لانو).

۱-۵-۳. سر خاکی:

در برخی از روستاهای قاینات، به هنگام حضور در مزار شخص متوفی، هرکسی پولی یا نانی یا.. را برای کمک به صاحب‌عزا می‌دهد که به آن «سر خاکی» می‌گویند. «با این کار، کمی از درد و غم صاحب‌عزا کاسته می‌شود» (کاووسی، ۱۳۳۳: گرمنج).

همچنین در برخی از روستاهای خراسان جنوبی در روز عید قربان نیز که بنا به سنت دیرینه و به‌منظور احساس همدردی در منزل کسی که عزیزی را ازدست‌داده است حاضر می‌شوند و گوسفندی را آرایش می‌کنند شاخه نباتی به او می‌دهند و چشمانش را سرمه می‌کشند چون اعتقاد دارند این قربانی، مرکبی است که برای مرده

خویش می‌فرستد تا بر او سوار شود. ... پس از تزیین گوسفند و پیغام خوانی در گوش او و خواندن دعای مخصوص بر روی کارد و آب دادن به گوسفند با ذکر صلوات و نام خدا روبه‌قبله ذبح انجام می‌شود. سپس گوشت قربانی را بین فقرا و نیازمندان و آشنایان تقسیم می‌کنند. (رجبی، ۱۳۸۴: ۲۰۲)

یاریگری در سایر روابط اجتماعی

هماهنگی فرهنگی و یکدلی و یکرنگی در جامعه سنتی روستایی کشور ما، سبب ایجاد مساعدت و همیاری بین آنان بوده است؛ «در بیشتر نقاط ایران، این تعاون و یاری‌رسانی به اشکال مختلف آن دیده می‌شود؛ مثلاً هرگاه خانواده‌ای به ابزار یا وسیله خاصی نیاز پیدا می‌کند یا به دلیل فرارسیدن مهمان با کمبود مواد غذایی مواجه می‌شود بدون هیچ‌گونه خجالت و رودربایستی به منزل همسایه مراجعه می‌کند و او نیز در نهایت گشاده‌رویی نیاز همسایه را رفع می‌نماید برای این موضوع، اصطلاح «قرض و فرض» به کار می‌رود» (طباطبایی فر، ۱۳۸۱: ۹۲). در فرهنگ عامه خراسان جنوبی، مثل‌های زیادی وجود دارد که قرض دادن یا قرض گرفتن که نمادی از همیاری افراد است بیان می‌کند موارد زیر به‌عنوان نمونه، ذکر می‌شود:

۱-۶-۳. قرض دادن

«آرد به قرض، گرد به ریش، منتِ نِس:

arde be qarz. Garde be riš mennate nis»

برگردان: آردی که به قرض داده شود و احیاناً گرد آن بر ریش بنشیند جایی برای منت‌گذاری نیست. منظور این که کسی که از دیگری قرض می‌کند و آثار آن آشکار می‌شود نباید خجالت‌زده باشد زیرا منتی نیست و بازگردانده می‌شود.

«قَیْن و قُرُوت و قَنَّعَت: qayen -o qarz- o qorut- o qanā at»

برگردان: قاین و قرض و قروت و قناعت (با هم تناسب دارند. (چهار قاف که در قاین، وجود دارد) (کاهی، ۱۳۹۹: ۴۸۳).

«نو به قرض و هم دَدَه: nu be qarz va ham dada»

برگردان: نان به یکدیگر قرض دادن. (همان: ۶۳۲)

۲-۶-۳. همسایه‌داری

ادبیات کهن و همچنین ادبیات شفاهی و عامه ایران نشان می‌دهد که گستره خودیاری و همیاری در جامعه ایران چنان وسیع و فراگیر و همگانی بوده است که همانند هر چیز پر وفور و عادی شده، به چشم نمی‌آمده است. نمونه روشن این در این باره، اصطلاح «کاسه همسایگی» است که همسایگان، غذای خود را به‌ویژه اگر کمی غیرعادی نظیر غذاهای بودار یا غذاهایی که پخت آن دشوار است یا غذاهای کمیاب می‌باشد به‌تنهایی نخورند و آن را بین همسایگان تقسیم کنند. همسایگان نیز وظیفه خود می‌دانند که این احسان را دیر یا زود پاسخ گویند و اگر توانستند شایسته‌تر. ضرب‌المثل‌های بسیاری وجود دارد که به این رسم کاسه همسایگی و مبادلات غذا با غذا اشاره دارد مانند «کاسه جایی رود که باز آرد قدح» یا «کاسه همسایه دو پا دارد» یا «کاسه داریم آرک و رک، تو پُرکنی من پُرترک» (فرهادی، ۱۳۸۳: ۴).

شاید این سؤال مطرح شود: چیزی که قرار است جبران شود چه ضرورتی دارد. هرکس غذای خودش را بخورد در پاسخ می‌توان گفت آن چیزی که در اینجا مهم است. تأمین نیازهای صرفاً مادی نیست بلکه فراتر از این موضوع است. نفس مبادله، ارزشمند است. چرا که ارزش‌های انسانی، محبت و همدلی است که مبادله می‌شود همان‌گونه که ضرب‌المثل ایرانی می‌گوید: «کاسه همسایگی شکم را سیر نمی‌کند اما محبت را افزون می‌سازد» (روح‌الامینی، ۱۳۶۸: ۲۴۴). در فرهنگ عامه خراسان جنوبی، همسایه، جایگاه قابل توجهی دارد بررسی مثل‌های عامیانه این موضوع را تأکید می‌کند تا جایی که کسی که همسایه‌ای ندارد زبان به ناله و شکوه می‌گشاید که:

«درختو سیه درن ما ندرم / همه همسی درن ما ندرم:

deraxtu sāya dārān mā nadārem hama homsaya dārān mā nadārem»

برگردان: درختان، سایه دارند اما من ندارم. همه همسایه دارند اما من بی نصیب از این نعمتم» (سرمد، ۱۳۹۵: ۶۳۴).

همچنین اصطلاح «کاسه همسایه» و لزوم رفتار متقابل در برابر محبت همسایه در ضرب‌المثل‌های خراسان، بازتاب یافته است همانند نمونه زیر:

«کسه جای میره که ورگرد قدح: kasa jāye mera ke vargarda qadāh»

برگردان: کاسه جایی می‌رود که بازآید قدح. [محبت کن تا محبت ببینی] (کاهی، ۱۳۹۹: ۵۰۲).

همچنین در نمونه زیر که بیشتر در شهرستان فردوس رواج دارد به این موضوع اشاره شده است:

«کاسی همسیه دو سر در، قصلدم ور و رده»

ya do sar dara qasedam varo rad kasāye hamsayæ»

برگردان: کاسه همسایه دو سر دارد قاصدی هم به دنبال آن است. یعنی اگر همسایه، چیزی آورد باید آن را جبران کنی پس ارتباط و همیاری همسایه متقابل است» (دانش مقدم، ۱۳۹۷: ۵۳).

۳-۶-۳. بام‌اندود کردن

یکی از کارهایی که در خراسان جنوبی به صورت دسته‌جمعی در روستاها و مناطق شهری انجام می‌شد بام‌اندود کردن و کاه و گل کردن بام خانه‌ها بود که به هنگام آن، اشعاری به نام «بوتندویی» می‌خواندند:

استاد کارگران قسمت اول شعر را می‌خوانده و دیگران با نوای «یا علی» همراهی

می‌کرده‌اند:

«خسته نباشید پلنگ‌ها / یا علی یا علی / مونده نباشید نهنگ‌ها / یا علی یا علی
 خوب گل میاد یا علی علی / به دل و دل، گل میاد یا علی یا علی / هم تند و هم شل
 میاد یا علی یا علی» (ذوالفقاری، ۱۳۹۵: ۱۴۰).

مصادیق بازتاب یاریگری و تعاون در خراسان جنوبی محدود به این موارد نمی‌شود و گستره بیشتری دارد اما در این مقاله بیشتر به مواردی توجه شده است که در ادبیات عامه این خطه، به آن توجه شده است و در کنار میراث ارزشمند اجتماعی و فرهنگی، سرمایه‌ای ادبی نیز به شمار می‌رود.

جدول ۱- گونه‌های دیگری در جنوب خراسان

نوع	نمونه	توضیحات
یاریگری در دامداری	سرمردی	همیاری اهالی روستا در رسیدگی به دام بدون چشم‌داشت و از سر مردانگی.
یاریگری در کشاورزی	خداقوتی	کمک به برداشت گل زعفران (گل وز زدن) به خاطر حساسیت محصول.
یاریگری در امور باغداری	میوه رهگذر	بهره‌مندی رهگذران از میوه درختی که شاخه‌اش از دیوار باغ یا منزل بیرون زده است.
یاریگری در آیین‌های سور	شاه مولایی	همیاری و کمک به نیازمندان در روزهای پایانی سال برای ایجاد شادی و آرامش در هنگام تحویل سال نو.
یاریگری در آیین‌های سوگ	سر خاکی	کمک و تعاون به صاحب‌عزا برای تأمین هزینه‌های مراسم سوگواری.
یاریگری در روابط اجتماعی	کاسه همسایه	کمک و یاری متقابل همسایه‌ها به صورت فرستادن کاسه غذای نوباوه و ... برای ایجاد صمیمیت و دوستی

نتیجه‌گیری

ادبیات بومی هر منطقه که شامل مثل‌ها و تعابیر کنایی، دوبیتی، لالایی و کارآواها می‌شود آینه‌ای تمام‌نما از زندگی مردم و فرهنگ جامعه است. بررسی این شاخه از ادبیات در مطالعات جامعه‌شناسی، اهمیت فراوان دارد و داده‌های دقیق مردم‌شناسی را در اختیار پژوهشگر قرار می‌دهد. بر این اساس، همگرایی و رفتارهای جمعی یکی از مشخصه‌های اصلی فرهنگ خراسان بوده است و این موضوع در واژه‌ها، ضرب‌المثل‌ها و عبارات کنایی و کارآواهای ادب عامه، بازتاب داشته است. با توجه به محدودیت‌های اقتصادی و شرایط دشوار زیستی، تعاون و همکاری‌های متقابل در این منطقه از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است.

بر اساس بررسی انجام‌شده یاریگری و تعاون به شکل سنتی، متأثر از نیاز و پتانسیل فرهنگی آن است که در هر جا به شکلی خود را نشان می‌دهد. گاهی در قالب یک آیین محلی با نام مشخص و شرایط ویژه و گاهی بدون نام خاص و صرفاً به صورت یک کار گروهی. در زمینه امور دام‌پروری، آیین «سرمردی» نمایشی از همدلی و زیست جمعی است که با توجه به نامش، کمک و همیاری بدون چشم‌داشت و از سر جوانمردی و مردانگی است و باعث ایجاد حس همبستگی و صمیمیت در بین اهالی روستا می‌شود. همچنین در کار جمع‌آوری شیر دام، رسم کهن «واره» که به عنوان قدیمی‌ترین گونه تعاون و دیگریاری در ایران به شمار می‌رود در خراسان جنوبی با عنوان «همشیری» انجام می‌شود که پیمانانه و سنجه‌های ویژه خود را دارد (آبگردان) و قوانین نانوشته‌ای برای رمه‌داری ایجاد کرده است که برخی از آنها در مثل‌های عامیانه نیز منعکس شده است. «گماری» که همکاری در چراندن گوسفندان به نوبت و با توجه به تعداد رأس دام هر فرد است یک نوع یاریگری با عوض است و منافع مشترک را برای تمام افراد رمه به دنبال دارد. در امور کشاورزی با توجه مکانیزه شدن کارها و ... بسیاری از گونه‌های یاریگری، دیگر انجام نمی‌شود و ضرورت ثبت و ضبط آن، مورد تأکید است در این میان، آیین «کاکل گندم» و «ته/سر خرمنی» به دلیل دستگیری نیازمندان و ایجاد حس همدلی در بین اهالی، اهمیتی

دوچندان می‌یابد. همچنین با توجه به دو محصول عمده خراسان جنوبی، زرشک و زعفران که کاشت و داشت و به‌ویژه برداشت آنها با زحمت و مشقت فراوان همراه است همیاری و کمک رساندن به دیگران، اجتناب‌ناپذیر است و آیین «خدا قوتی» بارزترین نمونه این‌گونه همیاری است. کارآواهای فراوانی در این گردهمایی برداشت محصول زرشک و زعفران رایج است که فرهنگ پربار خراسان جنوبی را نشان می‌دهد.

بسیاری از سنت‌های دیرینه دیگریاری در روابط اجتماعی (سور و سوگ) و آیین‌های مذهبی و نظام‌های مالی غیررسمی (همانند قرض دادن یا قرض گرفتن) همچنان جایگاه مهمی در خراسان جنوبی دارد و عامل مهم در پایداری و تاب‌آوری اجتماعی به شمار می‌رود و ادبیات عامه این سرزمین، بستری مناسب برای بازتاب بخش زیادی از یاریگری‌های رایج آن است و منبعی ارزشمند برای مردم‌شناسی و آشنایی با فرهنگ عامه اهالی خراسان جنوبی به شمار می‌رود.

عکس ۵: مصاحبه با اهالی روستای لانو، عکس از علی زارعی، اردیبهشت ۱۴۰۴

فرهنگیاران:

ردیف	نام و نام خانوادگی	سن	سطح سواد	شغل	محل زندگی	تاریخ مصاحبه
۱	رضا قلی میرزائی	۷۷	ششم ابتدایی	کشاورز	نیمبلوک (قاینات)	۱۴۰۳/۱۰/۲۵
۲	زهرا کاووسی	۷۱	بی سواد	خانه‌دار	گریمنج (قاینات)	۱۴۰۳/۰۷/۰۵
۳	شهربانو آزاد	۶۸	ابتدایی	خانه‌دار	بیهود (قاینات)	۱۴۰۴/۰۲/۱۱
۴	علی محمد بهدانی	۶۵	دیپلم	کارمند بازنشسته	نوفرست (بیرجند)	۱۴۰۴/۰۲/۲۳
۵	محسن صادقی	۴۶	دکتری	هیأت علمی دانشگاه	مشهد	۱۴۰۱/۰۶/۱۸
۶	حسین اکبری	۶۰	دکتری	معلم	بیرجند / نهبندان	۱۴۰۴/۰۵/۱۴
۷	کلوخ بهدانی	۸۵	بی سواد	کشاورز	بهدان (بیرجند)	۱۴۰۴/۰۴/۱۷
۸	علی زارعی	۲۰	دانشجو	آزاد	لانو (سربیشه)	۱۴۰۴/۰۲/۳۱
۹	زینب محمد زاده آیسک	۴۰	کارشناسی ارشد	مدرس حوزه	آیسک (فردوس)	۱۴۰۴/۰۱/۲۰
۱۰	عباس کفاش	۷۲	بی سواد	کشاورز	طارق (نهبندان)	۱۴۰۴/۰۴/۰۹

بازتاب یاریگری در ادبیات عام خراسان...، میرزائی و طالبی | ۲۰۷

سپاسگزاری

نگارندگان از تمامی مصاحبه‌شوندگان در روستاهای مختلف خراسان جنوبی و همچنین همکاری خوب جناب آقایان نجیب‌اله رجبی، دبیر بازنشسته آموزش و پرورش قاینات و حسین اکبری از فعالان فرهنگی نهبندان، سپاس و قدردانی می‌نمایند.

تعارض منافع

تعارض منافی وجود ندارد.

ORCID

Tahere Mirzaei

<https://orcid.org/0000-0001-5980-0705>

Mohammad Ali Talbi

<http://orcid.org/0000-0001-6822-2046>

منابع

- آزاد، شهربانو. (۱۴۰۴). مصاحبه حضوری پیرامون «همیاری مردم در مراسم عروسی».
- اکبری، حسین. (۱۴۰۴). مصاحبه حضوری پیرامون «ضرب‌المثل‌های نهبندان درباره همکاری».
- بهدانی، کلوخ. (۱۴۰۴). مصاحبه حضوری پیرامون «کمک کردن به دیگران در امور دامداری».
- بهدانی، علی محمد. (۱۴۰۴). مصاحبه حضوری پیرامون «کمک کردن در مراسم عروسی».
- زارعی، علی. (۱۴۰۴). مصاحبه حضوری پیرامون «کمک کردن به دیگران در آیین‌های سوگ».
- صادقی، محسن. (۱۴۰۱). مصاحبه تلفنی پیرامون «دیگریاری در امور کشاورزی (زیر کوه)».
- کاووسی، زهرا. (۱۴۰۳). مصاحبه حضوری پیرامون «همکاری در امور کشاورزی».
- کفاش، عباس. (۱۴۰۴). مصاحبه تلفنی پیرامون «همکاری در امور کشاورزی».
- محمد زاده آیسک، زینب. (۱۴۰۴). مصاحبه حضوری پیرامون «همکاری در امور کشاورزی».
- میرزائی، رضاقلی. (۱۴۰۳). مصاحبه حضوری پیرامون «همکاری در امور کشاورزی سنتی».
- اسپرادللی، جیمز. (۱۳۸۵)، مصاحبه مردم‌نگارانه، ترجمه گروه مترجمان، تهران: نشر دانشگاه تهران، چاپ اول.
- بساطیان، سید محمد و سالمی قمصری، مرتضی. (۱۳۹۱)، «تقدم میدان بر نظریه در ارائه نظریه یاریگری در ایران»، *برنامه‌ریزی رفاه و توسعه اجتماعی*، سال سوم، شماره ۱۳: ۲۲۶-۲۵۳.
doi: 10.22054/qjisd.2013.849
- بهنام فر، محمد؛ راشد محصل، محمدرضا و کاظمی اسفاد، مصطفی. (۱۳۹۴)، *فرهنگ تحلیلی اصطلاحات و تعبیرات کنایی گویش اسفاد*، بیرجند: نشر چهار درخت، چاپ اول.
- جعفری (قنواتی)، محمد. (۱۳۹۹)، *درآمدی بر فولکلور ایران*، تهران: نشر جامی، چاپ چهارم.
- جنیدی، فریدون. (۱۳۷۸)، *حقوق بشر در جهان امروز و حقوق جهان در ایران باستان*، تهران: نشر بلخ.
- حاجی محمدیاری، رقیه. (۱۳۹۵)، «تجلی کار و یاریگری در سنت‌های گفتاری»، *فصلنامه فرهنگ مردم ایران*، سال پانزدهم، شماره ۴۵ و ۴۶: ۵۳-۷۵.
- دانش مقدم، هادی. (۱۳۹۷)، *ضرب‌المثل و کنایات شیرین مردم فردوس*، بیرجند: نشر رزقی.
- ذوالفقاری، حسن. (۱۳۹۵)، «انواع بومی سروده‌های خراسان»، *جستارهای ادبی*، سال هفتم، شماره ۱۹۴: ۱۲۷-۱۵۴.
- راشد محصل، محمدرضا. (۱۴۰۰)، *بیرجندیه‌ها*، مشهد: نشر طنین قلم.
- رجبی، نجیب‌اله. (۱۳۸۴)، *تاریخ و جغرافیای شهرستان قاینات*، تهران: نشر شهر آشوب.

- (۱۴۰۴)، سرزمین و مردم گریمنج، قاین: نشر اکبرزاده.
- رحمانی، جبار. (۱۴۰۳)، «مفهوم پتانسیل فرهنگی در نظام نظری مرتضی فرهادی تأملی در مسئله ابداع مفاهیم نظری»، پژوهش‌های انسان‌شناسی ایران، سال چهاردهم، شماره ۲: ۱۹۸-۲۱۹. doi: 10.22059/ijar.2025.375388.459875
- روح‌الامینی، محمود. (۱۳۸۵)، گرد شهر با چراغ، تهران: نشر عطار.
- زنگویی، حسین. (۱۳۹۳)، داستان‌های امثال خراسان جنوبی، بیرجند: نشر فکر بکر.
- سرمد، غلامعلی. (۱۳۹۵)، سخن پیر قدیم ۳ (ضرب‌المثل‌های بیرجندی)، جلد سوم، تهران: نشر روزگار.
- شاه‌حسینی، علیرضا. (۱۳۹۹)، «واره؛ گمنام و بی‌آوازه (پژوهشی در باب نوعی تعاون کهن و زنانه در مدیریت شیر)»، فصلنامه فرهنگ قومس، سال پانزدهم، شماره ۶۴: ۳۷-۶۳.
- طالب، مهدی. (۱۳۸۶)، اصول و اندیشه‌های تعاونی، تهران: نشر دانشگاه تهران.
- طباطبایی فر، رضا. (۱۳۸۱)، روستای قاطول در گذر زمان «مونوگرافی»، تهران: نشر نقش بیان.
- عباسی، مصطفی‌قلی. (۱۳۷۲)، بستک و جهانگیری (جغرافیا، کشاورزی، فرهنگ و آداب‌ورسوم)، تهران: نشر جهان معاصر.
- عربی، علی و صمدی، حسین. (۱۳۹۹)، «آیین «کاکل گندم» در خضری دشت بیاض خراسان جنوبی؛ همراهی کار، نشاط و برکت»، فصلنامه فرهنگ مردم، سال نوزدهم، شماره ۶۴: ۱۲۳-۱۴۱.
- عمرانی، میثم. (۱۴۰۳)، «شناسایی عوامل مؤثر بر جمع‌آوری کمک‌های خرد مردمی»، نشریه مطالعات وقف و امور خیریه، سال دوم، شماره ۲: ۵۱-۷۲. doi: 10.22108/ecs.2024.140552.10
- فاروقی هندوالان، جلیل‌اله و حسینی، سیده ناهید. (۱۴۰۰)، «تحلیل محتوای پاره‌ای از کارآواهای خراسان جنوبی در حوزه کشاورزی»، فصلنامه مطالعات فرهنگی- اجتماعی خراسان، سال دوازدهم، شماره ۲: ۳۹-۶۲.
- فرهادی، مرتضی. (۱۳۷۳)، فرهنگ یاریگری در ایران، درآمدی به مردم‌شناسی و جامعه‌شناسی تعاون، تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
- (۱۳۸۷)، «گونه شناسی یاریگری و تعاونی‌های سنتی ایران»، پژوهشنامه علوم انسانی و اجتماعی «ویژنامه پژوهش‌های اجتماعی»، سال هشتم، شماره ۲۹: ۱۳-۶۰.